

DATE DESPRE UN TIP DE FIGURINĂ NEOLITICĂ DE OS

DE

EUGEN COMȘA

Intensificarea cercetărilor arheologice privind epoca neolitică din sudul țării noastre și din R. P. Bulgaria, ridică în fața specialiștilor probleme diverse prin acumularea diferitelor categorii de materiale. Una dintre ele este aceea a figurinelor de os realizate și întrebuințate la sfârșitul epocii de către purtătorii culturilor Gumelnița și Sălcuța. Sinteze privind toate categoriile de figurine de os au fost publicate de Vladimir Dumitrescu¹ și mai târziu de Nedelcio Petkov². Cei doi arheologi au pus accentul în studiile lor pe clasificarea tipologică. Spre deosebire de ei, atît figurinele de lut ars, cît și cele de os au fost clasificate tipologic și cronologic de Dinu V. Rosetti pe baza materialelor descoperite de el, în condiții stratigrafice clare, la Vidra³. Ulterior în diferite sinteze⁴ și în alte lucrări problema a fost studiată de mai mulți specialiști⁵.

Din bogata problematică a figurinelor de os, în cele ce urmează vom analiza numai o serie de probleme referitoare la un anumit tip de figurină de os, care din punct de vedere tipologic au fost menționate în unele din lucrările de sinteză mai vechi⁶. De atunci au trecut decenii și între timp s-au acumulat unele descoperiri și observații ce permit să studiem problema sub aspectele: tipologic, cronologic și cultural.

Figurinele avute în vedere au fost lucrate în mai multe așezări, în cite o locuință obișnuită, folosită și ca „atelier”⁷, prin șlefuire pe pietre pregătite anume și prin crestare, cu o unealtă de silex, din plăcuțe de os (probabil din oase mari de bovine) avînd în final 0,05—0,11 m lungime, circa 0,03 m lățime maximă și aproximativ 0,005 m grosime. Plăcuțele

¹ Vladimir Dumitrescu, *Revue Internationale des Études Balkaniques*, 3, 1938, tomul II (6), p. 371—382.

² Nedelcio Petkov, *Godišnik Plovdiv*, 2, 1950, p. 25—36.

³ Dinu V. Rosetti, *JPEK*, 12, 1938, p. 29—50, pl. 11—30.

⁴ Vladimir Milojević, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 61—62; Jiri Neustupny, *Acta Musei Nationalis Pragae*, 10 A, Historia, 1—2, 1956, 103 p+XII pl.; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 334—336 și 470—471; Vladimir Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, București, 1968, p. 80—81; Olaf Höckmann, *Die menschengestaltige Figural Plastik der süd-ost europäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit*, Hildesheim, 1968.

⁵ Mioara Zgibea, *CercetArhBuc*, 1, 1963, p. 271—294, Silvia Marinescu-Bileu și Barbu Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Raional Oltenița*, București, 1967; Eugen Comșa, *Typologie et signification des figurines anthropomorphes néolithiques du territoire roumain Valcamonica Symposium 72*, Les religions de la préhistoire, 1975, p. 143—152.

⁶ Nedelcio Petkov, *op. cit.*, p. 28, figurine de tip II. În unele lucrări ele sînt amestecate cu figurine de alt tip.

⁷ Un astfel de „atelier” a fost descoperit la Hotnița. El datează din faza Gumelnița A 2 (Nikola Angelov, *ArheologijaSofia*, 3, 1961, 2, p. 34—38).

erau împărțite în trei prin două grupuri de creștături opuse, adînci și largi (la margine), care despart capul și respectiv pieptul de restul corpului.

La astfel de figurine forma capului prezintă o variabilitate apreciazabilă între cea predominantă pentagonală cu laturile puțin arcuite și aceea circulară (mult mai rară). De obicei, ochii sînt redați prin cîte două adîncituri rotunde și mici. La majoritatea pieselor gura nu este indicată. O serie de figurine o au redată fie printr-o creștătură scurtă, fie prin patru adîncituri mici. Bar — probabil spre sfîrșitul perioadei de folosire a unor astfel de figurine — sub gură s-au făcut cîte trei adîncituri mici în șir orizontal. De regulă, pe marginile (din stînga și dreapta) capului figurinelor nu s-au făcut orificii sau adîncituri, dar probabil tot din perioada finală de utilizare sînt documentate figurine prevăzute cu cîte un șir de 3—4 orificii sau adîncituri pe fiecare margine a capului. Pieptul figurinelor are o formă specifică de romb, cu colțurile (indicînd coatele) mai ascuțite sau mai arcuite. De obicei, lingă colțuri s-a făcut cîte un orificiu, redînd poate spațiul dintre mîini și corp. Partea inferioară a figurinelor descrise are o formă specifică de frunză, de regulă, cu marginile arcuite simetric cu virful în jos, mai mult sau mai puțin ascuțit.

Din datele documentare strînse și transpuse pe hartă (fig. 1) rezultă că astfel de figurine au fost descoperite în țara noastră la: 1. Oltenița (tellul Gumelnița)⁸ jud. Ilfov (fig. 2/4, 5), iar în R.P. Bulgaria la: 2. Gorna Monastirița⁹, reg. Ruse (fig. 2/18), 3. Nevski (Sultan)¹⁰, reg. Tirgoviște (fig. 2/3, 17), 4. Șumen (tellul Kodja Dermen)¹¹, reg. Șumen (fig. 2/10); 5. Vinița¹², reg. Șumen (fig. 2/6); 6. Sava¹³, reg. Varna (fig. 2/9); 7. Dautli¹⁴, reg. Burgas (fig. 2/11); 8. Iambol (tell Racev)¹⁵, reg. Iambol (fig. 2/14—15); 9. Hrișteni (tell Azmașka)¹⁶, reg. Stara Zagora (fig. 2/7—8, 20); 10. Bogorodicino¹⁷, reg. Plovdiv (fig. 2/16); 11. Kapitan Dimitrievo (tell Mečkur)¹⁸, reg. Pazargik (fig. 2/19); 12. Gniliane¹⁹, reg. Sofia (fig. 2/12—13, 22—24); 13. Krivodol²⁰, reg. Vrața (fig. 2/21).

Figurinele descrise²¹, deși au în general o formă similară, în funcție de ornamentele realizate pe partea inferioară a corpului și pe picioare, se pot împărți în două variante.

⁸ Vladimir Dumitrescu, SCIV, 17, 1966, 1, p. 94, fig. 29/1—2.

⁹ V. Mikov, IzvestijaInstitut, 8, 1934, p. 204, fig. 136/3.

¹⁰ *Ibidem*, p. 204, fig. 136/5, 6.

¹¹ Nedelcio Petkov, *op. cit.*, p. 31, fig. 7/6. Desenul se deosebește de acela reprodus de V. Mikov, *op. cit.*, p. 204, fig. 136/4.

¹² Anna Radunceva, *Doistoriceskoe iskusstvo v Bolgarii. Piatoc-ntoroe listiaceletie do n.e.*, Sofia, 1973, fig. 103.

¹³ M. Mircev și D. Zlatarski, IzvestijaVarna, 11, 1960, p. 20, fig. 39/B.

¹⁴ N. Petkov, *op. cit.*, p. 31, fig. 7/5.

¹⁵ An. D. Cilingirov, IzvestijaSociété, 2, 1911, p. 82—84. În aceeași așezare încă o figurină fragmentară, probabil de același tip (*Ibidem*, p. 83, fig. 2/2, b).

¹⁶ G. Il. Georgiev, Studijne zvesti, 17, 1969, p. 148, fig. 6/3, 6, 7.

¹⁷ P. Detev, GodišnikPlovdiv, 1, 1948, p. 173, fig. 23.

¹⁸ Klein L. S., Problemi arheologii, 1, 1968, p. 42, fig. 10/23.

¹⁹ N. Petkov, *op. cit.*, p. 27, fig. 2/8, 9 și p. 27 fig. 3/6; *idem*, IzvestijaInstitut, 24, 1961, p. 393, fig. 4/j, k.

²⁰ N. Petkov, *op. cit.*, 1950, p. 28, fig. 3/8.

²¹ La seria de figurine sînt de adăugat și piesele descoperite la Drianovo (R. Popov, IzvestijaInstitut, 12, 1938, p. 319, fig. 129/B); Ruen (P. Detev și Roșița Bacikova-Moreva, ArheologijaSofia, 1, 1969, p. 51, fig. 6 și 7); Bikovo (P. Detev, GodišnikPlovdiv, 5, 1963, p. 15, fig. 9/3).

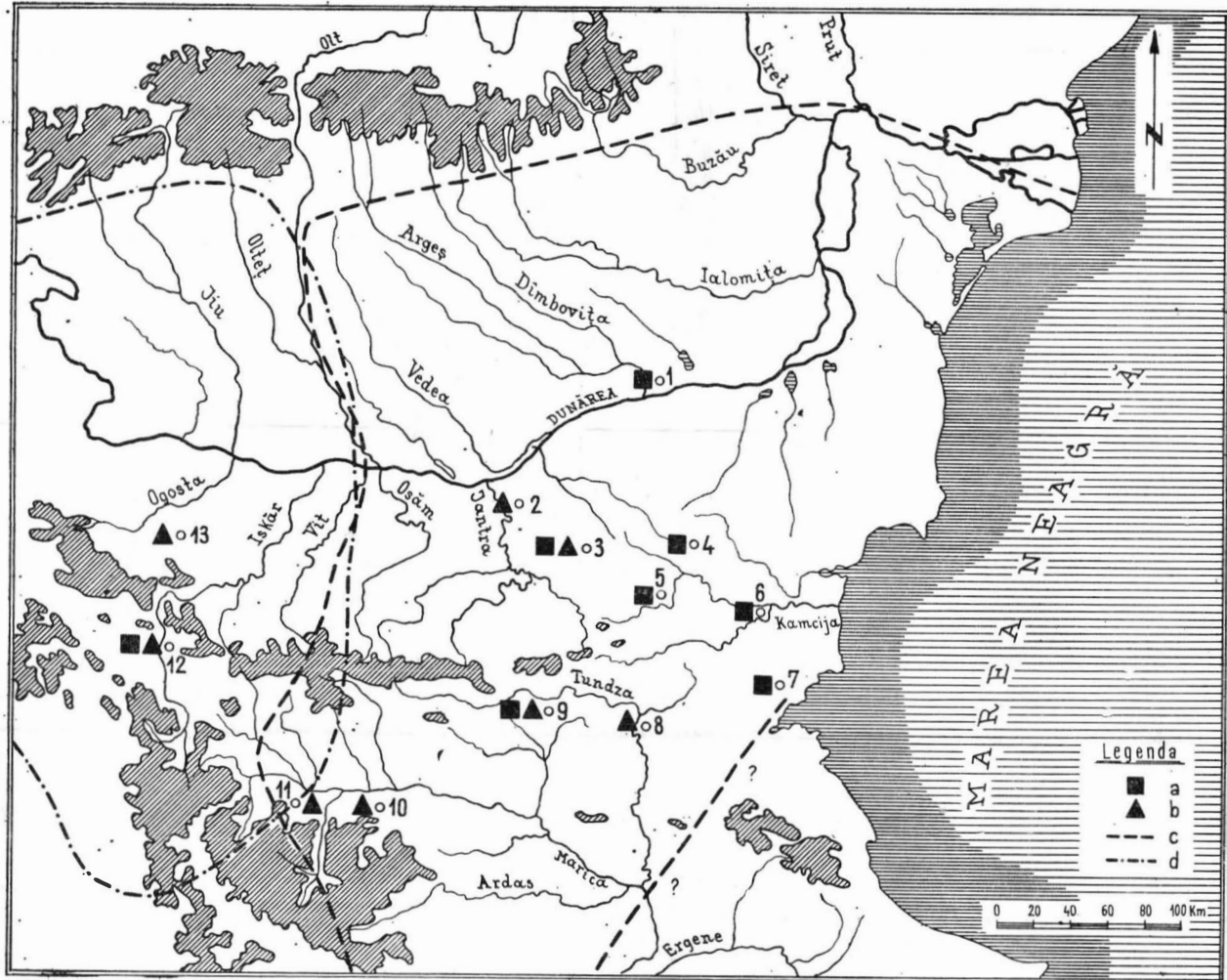

Fig. 1. Harta răspândirii figurinelor de os făcînd parte din cele două variante ale tipului studiat, a = varianta I; b = varianta a II-a; aria de răspîndire a comunităților = (c) culturii Gumelnița, (d) culturii Sălcuța.

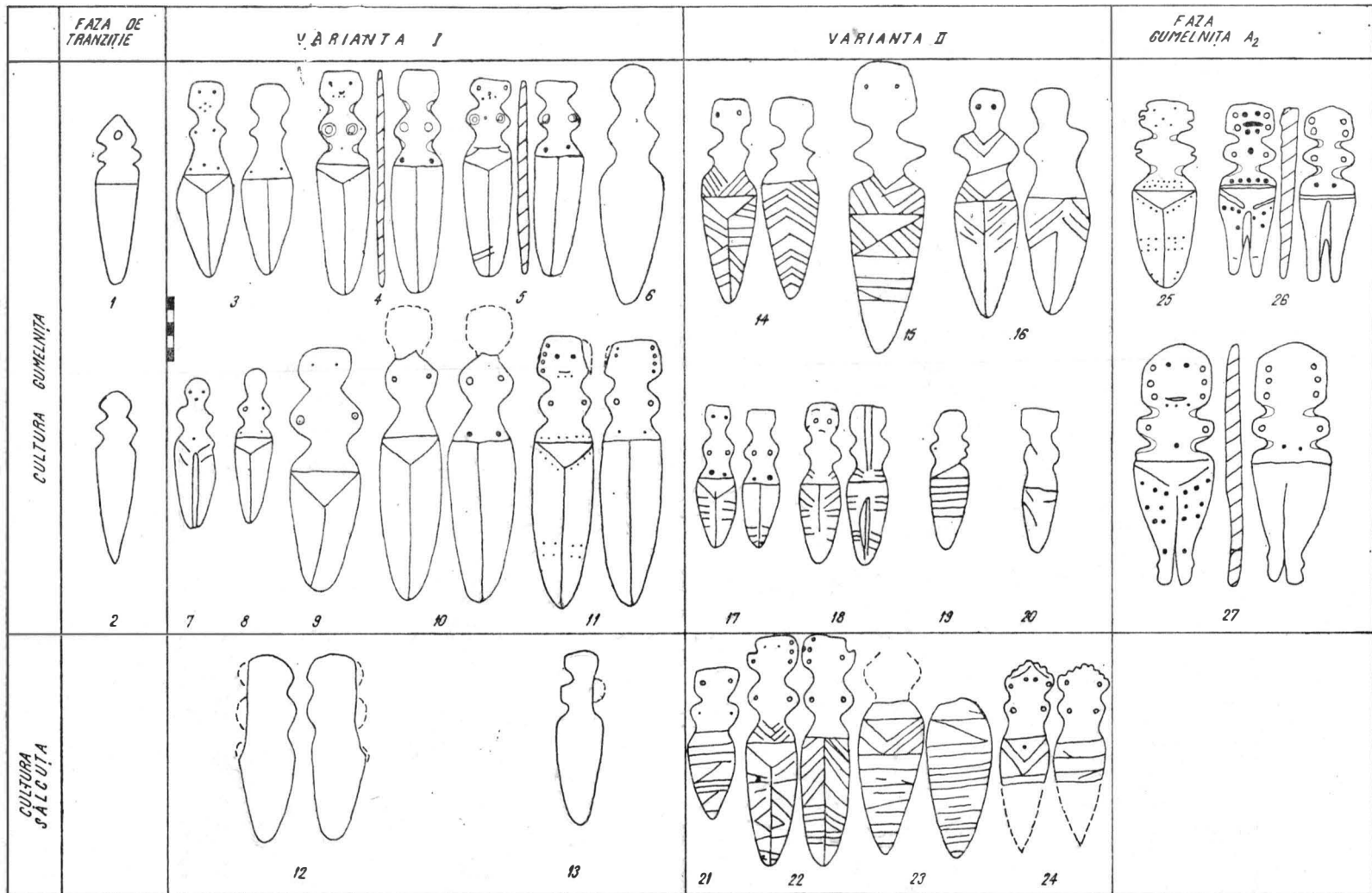

Fig. 2. Săpăturile din Sălcuța și Sălcuța.

Pe figurinele din prima serie (fig. 2/3—13) în față sînt redată prin linii incizate : triunghiul sexual și linia despărțitoare a picioarelor. Adesea s-au făcut cîte două adîncituri sau mici orificii în dreptul șoldurilor. Pe spate, tot în dreptul șoldurilor, figurinele au, de regulă, cîte o linie orizontală incizată, de la care pornește în jos linia despărțitoare a picioarelor. În dreptul șoldurilor și în spate sînt fie două adîncituri, fie cele două orificii. Subliniem că în această serie am încadrat și cîteva piese a căror formă este redată cu grijă, dar nu au indicate elementele anatomice amintite ²².

În a doua serie includem celelalte 11 figurine (fig. 2/14—24). Ca și acelea din prima variantă, pe fața lor, în majoritatea cazurilor, sînt indicate triunghiul sexual și linia despărțitoare a picioarelor, iar pe spate linia orizontală și uneori cea verticală despărțitoare a picioarelor. În plus, ca element definitoriu, ele au pe partea inferioară a corpului și pe picioare trasate numeroase linii incizate, drepte, orizontale sau oblice, grupate în raport cu cele două linii orizontale și cu cele două linii verticale despărțind picioarele, de pe fața și spatele figurinelor. După părerea noastră, din modul cum sînt grupate liniile incizate rezultă că ele au fost trasate astfel ca să redea stilizat o piesă de îmbrăcăminte a femeilor de odinioară. După toate probabilitățile, liniile înfățișează numeroasele cute ale unei bucăți lungi de țesătură, cu care își acopereau, prin înfășurare, partea inferioară a corpului și fiecare picior. Semnalăm că pe una din figurine, în dreptul gîtului (fig. 2/16) sînt redată podoabe în formă de șiraguri. Capul unei figurine are reprezentat părul buclat al unui personaj feminin, (fig. 2/24) iar pe spatele alteia, prin două linii verticale (fig. 2/18), credem că este înfățișat părul strîns sau împletit în cosiță.

Pe harta alăturată (fig. 1) am marcat, în chip diferit, așezările în care s-au descoperit cele două variante de figurine de os, pentru a cunoaște mai precis zonele de răspîndire și de utilizare. În stadiul actual al cercetărilor se pot spune următoarele.

Varianta primă a fost răspîndită în principal în nord-estul ariei culturii Gumelnița, dar este reprezentată și în zona locuită de comunitățile culturii Krivodol-Sălcuța, în așezarea de la Gniliane ²³. Acolo însă atrage atenția faptul că ambele figurine de acest tip sînt foarte departe de restul arealului lor obișnuit și în plus că pe ele nu sînt redată amănuntele anatomice, după cum ar fi fost firesc.

Cea de-a doua variantă a fost răspîndită în principal în sudul și sud-vestul ariei Gumelnița și sigur în aria Krivodol-Sălcuța, unde este reprezentată printr-o serie de piese specifice, cu decor, în așezările de la Gniliane ²⁴ și Krivodol ²⁵.

Existența figurinelor descrise, aparținînd celor două variante, în cele două teritorii locuite de purtătorii a două culturi vecine, are după părerea noastră, o semnificație multiplă.

Faptul că în ambele regiuni se întîlnesc cele două variante ale figurinelor și mai ales cea de-a doua, cu elemente foarte asemănătoare, considerăm

²² Este posibil să fie vorba de piese aflate în curs de prelucrare, rămase neterminate.

²³ N. Petkov, *op. cit.*, p. 27, fig. 2/9.

²⁴ *Ibidem*, p. 28, fig. 3/1, 2, 6.

²⁵ *Ibidem*, p. 28, fig. 3/8.

că este o dovadă a strinselor legături dintre cele două grupuri mari de comunități.

Nu poate fi trecut cu vederea nici faptul important că utilizarea unei categorii de figurine neolitice, din orice material ar fi lucrate, presupune existența anumitor credințe comune, în personaje feminine, redată într-o anumită ipostază (femeie de o anumită vîrstă, o anumite poziție a corpului și a brațelor, înveșmîntate sau nu), în cadrul culturilor Gumelnița și Sălcuța.

Pentru încadrarea tipologică a figurinelor studiate aici se cuvine să le comparăm cu celelalte tipuri de figurine de os descoperite în aria culturii Gumelnița. Cele mai vechi figurine de os din acest areal sînt documentate în cursul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Ele sînt schematică. Semnalăm în principal piesele descoperite la Vidra (fig. 2/1) în condiții stratigrafice clare și de la Deve Bargan ²⁶ (fig. 2/2). Figurina de la Vidra ²⁷ are bustul în formă de romb, iar partea inferioară în formă de frunză, asemănătoare cu aceea a figurinelor studiate ²⁸. De asemenea în dreptul șoldurilor este trasată o linie orizontală. Înainte de a trage concluzia cuvenită urmează să comparăm figurinele descrise cu acelea din celelalte faze din evoluția comunităților culturii Gumelnița. Un tip de figurină „clasică” gumelnițeană este aceea (fig. 2/26—27) ²⁹ cu capul în formă hexagonală, fiecare prelungire indicatoare a brațelor fiind de formă trapezoidală, iar partea inferioară a corpului redată realist, îngustîndu-se simetric spre capătul picioarelor, care sînt despărțite printr-o despicătură prelungă specifică numai acestui tip de figurine. De obicei, sînt redată schematic și labelle picioarelor. Figurinele sînt ornamentate cu șiruri de găurele de-a lungul marginilor capului și prin numeroase adîncituri rotunde în jurul triunghiului sexual, ca și în dreptul genunchilor. Această categorie de figurine de os, pe baza observațiilor stratigrafice precise, făcute în așezările de la Vidra ³⁰ și în alte obiective similare ³¹, este datată în faza Gumelnița A 2. Menționăm că unele dintre figurinele de care ne-am ocupat prezintă elemente de asemănare cu figurinele din faza Gumelnița A 2. Astfel au de-a lungul marginii capului șiruri de adîncituri și orificii sau grupuri de adîncituri pe partea inferioară a corpului și în dreptul genunchilor. O figurină (fig. 2/25) pe care o plasăm la începutul seriei celor de tip Gumelnița A 2 are și partea inferioară a corpului în formă de frunză, făcînd astfel legătura tipologică între figurinele analizate aici și cele din faza Gumelnița A 2. Subliniem că seriile de figurine de os mai tîrzii, de la sfîrșitul evoluției culturii Gumelnița, oglindesc tendința de a avea partea inferioară de formă dreptunghiulară sau trapezoidală. Ținînd seama de comparația făcută cu celelalte categorii de figurine de os din timpul culturii Gumelnița, ajungem la concluzia că figurinele studiate se plasează din punct de vedere tipologic între figurinele din faza de tranziție și cele ce datează din faza Gumelnița A 2.

²⁶ *Ibidem*, p. 27, fig. 2/8.

²⁷ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 13/5.

²⁸ Un fragment provenind probabil dintr-o astfel de figurină a fost găsit la Radovanu, jud. Ilfov.

²⁹ Din așezarea de la Gumelnița (după S. Marinescu-Bîlcu și Barbu Ionescu, *op. cit.*, pl. XVIII/4, 5).

³⁰ Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 14/10, 11.

³¹ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, 1938, fig. 4.

Din punct de vedere cronologic pentru majoritatea pieselor la care ne-am referit lipsesc observații stratigrafice. Sintem în măsură să amintim doar faptul că despre cele două figurine de acest tip descoperite în tellul Gumelnița, în 1960, de Vladimir Dumitrescu, se arată că au fost scoase la iveală din „zona care separă cele două niveluri inferioare ale stratului A”³². În consecință ele se plasează în perioada timpurie a fazei Gumelnița A 2. Pornind însă de la faptul că, de obicei, figurinele de os ca și acelea de lut ars sau din alte materiale aparțin unei anumite faze de evoluție și ținând seama de numărul destul de mare al figurinelor de tipul celor despre care am vorbit formulăm ipoteza de lucru conform căreia figurinele analizate aparțin unei faze deosebite, care urmează după faza de tranziție, precede faza Gumelnița A 2 și probabil corespunde în parte cu cea ce D. Berciu a numit Gumelnița I. Subliniem însă că maxima intensitate de folosire a figurinelor respective se plasează la sud de Dunăre, pină dincolo de fluviul Marița.

În stadiul actual al cercetărilor este încă greu despus dacă figurinele de os din cele două variante stabilite de noi au fost contemporane, fiind folosite de aceleași comunități sau în arii deosebite, cum pare să rezulte din analiza hărții de răspândire a celor două variante. Ele ar putea fi succesive în timp, cum înclinăm să credem, cu precizarea că piesele din varianta I au fost probabil mai vechi.

Plasarea în timp a categoriei de figurine de os analizate atît din punct de vedere tipologic, cît și stratigrafic, deci cronologic, permite să ne referim și la problema raporturilor dintre comunitățile culturii Gumelnița și acelea ale culturii Sălcuța. Pe baza cercetărilor sale D. Berciu a ajuns la concluzia că faza Sălcuța I, deplin formată, în zona de la nord de Dunăre, a fost paralelă cu perioada Gumelnița Ic³³. Concluziile la care am ajuns în funcție de seria de figurine de os studiate aici confirmă cel puțin în parte paralelismul menționat. Spunem în parte, deoarece seria de figurine de os găsite în aria culturii Krivodol-Sălcuța din R. P. Bulgaria pare să indice faptul că diverse contacte strînse dintre comunitățile celor două culturi (Gumelnița și Sălcuța) deplin formate s-au produs la sud de Dunăre mai devreme decît la nord de fluviu.

Atragem atenția și asupra figurinelor de os de la Cioca și Kökenydomb³⁴, care prin forma lor se aseamănă foarte mult cu acelea studiate de noi. Ambele piese au partea inferioară a corpului tot în formă de frunză, cu virful în jos. Credem că prezența în preajma Tisei mijlocii a celor două figurine de os poate fi explicată prin contacte cu comunitățile culturii Krivodol-Sălcuța.

Fără îndoială că descoperirea atît de specialiștii noștri, cît și de colegii bulgari, a unor noi piese, de același tip, în condiții stratigrafice clare, cu precizarea fazei, în diferite zone din ariile celor două culturi avute în vedere, va îmbogăți mult problematica ridicată de această categorie de figurine de os.

³² Idem, SCIV, 17, 1966, 1, p. 94.

³³ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 88.

³⁴ J. Neustupny, *op. cit.*, pl. XII/8, 17.

QUELQUES DONNÉES SUR UN CERTAIN TYPE DE FIGURINE NÉOLITHIQUE EN OS

RÉSUMÉ

Plusieurs types de figurines d'os sont connus dans l'aire culturelle Gumelnița ; le présent article traite de celles présentant une tête pentagonale, le buste rhomboïdal et la partie inférieure du corps de la forme d'une feuille la pointe en bas. Cette espèce de figurines ont été mises au jour dans 16 stations néolithiques de Roumanie et de Bulgarie.

On constate deux variantes. L'une aux détails anatomiques indiqués par des incisions, illustrées par des pièces découvertes dans la zone de nord-est de l'aire respective. La seconde variante offre, en plus des détails d'ordre anatomique, quantité de traits suggérant des vêtements féminins ; ces pièces sont caractéristiques de la zone méridionale et occidentale de la culture Gumelnița, ainsi que de l'aire culturelle Sălcuța.

Les figurines décrites sont datées du commencement de la culture Gumelnița.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. La carte de la diffusion des figurines en os illustrant les deux variantes du type étudié, a = variante I ; b = variante II ; c = l'aire de diffusion des communautés de la culture Gumelnița ; d = l'aire de diffusion des communautés de la culture Sălcuța. Le numérotage correspond à celui figurant dans le texte.

Fig. 2. La série des figurines décrites. Le numérotage correspond à celui figurant dans le texte.